

ZAHORÁN CSABA

A Trianon-jelenség pozsonyi tükörben*

A neves szlovák történész, Roman Holec rendkívül érdekes, vitára ingerlő írással állt elő Trianon kapcsán a békeszerződés aláírásának 90. évében. Elsősorban azokra a jelenségekre és változásokra mutat rá, amelyeket az utóbbi időszakban figyelt meg a magyar történetírásban és közbeszédben, és amelyek főként Trianon és a 20. századi történelem egyes problémás kérdései köré csoportosulnak. Nyugtalanágát a magyar történészek által használt „magyar optika”, „kettős mérce” és „elfogultság” stb. váltotta ki, illetve a mindebből kialakuló „torz történelemszemlélet”, amely szerinte a szakma asszisztálása mellett egyre nagyobb teret nyer Magyarországon.

Roman Holec szemlátomást őszinte aggodalommal szemléli a cikkében tárgyalt folyamatokat, és nem csupán nemzeti frázisokat pufogat, amit az is mutat, hogy kritikus a szlovákiai helyzet megítélésekor is. Cikkéből – a bírálatok mellett – egyértelműen kiolvasható az építő szakmai párbeszédre való törekvés. Épp ezért éreztem szükségét, hogy írására reflektáljak.¹ Annál is inkább, mivel a szlovák történész valóban fontos jelenségekre hívja fel a figyelmet, számos esetben igazat lehet neki adni, és példáinak jó része is megállja a helyét. Ugyanakkor néhol – legalábbis véleményem szerint – téved, és a kontextus sem mindig teljesen helyes (ami nem feltétlenül csak a két nézőpont különbözőségéből fakad), így a végül összeálló képre ráfér a pontosítás.

Válaszomban először röviden vázolom a szerző téziseit (konkrét példáira azonban csak elvétve – és azok közül is inkább csak a Trianonra vonatkozókra – reagálok, a kimerítő válaszadást ugyanis sem terjedelmi okok, sem az én korláto-

* Válasz *Roman Holec*: Trianonské rituály alebo úvahy nad niektorými javmi v maďarskej historiografii című cikkére (Historický časopis 58. [2010] 291–312.). Roman Holec írásának magyar szövege megjelenik a *Fórum* 2011/4-es számában, elektronikusan elérhető a www.foruminst.sk címen.

1 Bizonyos értelemben személyesen is érintve érzem magam a Roman Holec által felvetett témákban, mivel egyrészt a Terra Cognita Alapítvány tagjaként kollégáimmal a magyar–szomszéd párbeszéd elmélyítésén dolgozom, másrészt 2010 őszétől az ELTE Kelet-Európa Története Tanszék egyik doktori szemináriumsorozatán épp Trianon helyét és szerepét vizsgálom a legújabb magyar historiográfiában és közbeszédben. E válasz elkészítéséhez Bárdi Nándor szolgált néhány hasznos tanáccsal, amelyeket ezúton is köszönök.

zott illetékességem nem teszi lehetővé), majd megpróbálok rámutatni Holec megközelítésének néhány ellentmondására, végül a Trianonnal kapcsolatos magyar és szlovák narratívák néhány ütközési pontjára térek ki kissé aprólékosabban.

*

Roman Holec megállapítja, hogy „a történelemnek és a történelmi műveltségnek hagyományosan rendkívüli figyelmet szentelnek Magyarországon. Még a politikai vezetők is, akik éppen a történelemben találják meg és vele pótolják mindazt, ami a gazdasági problémák és kibékíthetetlen ellentétek miatt frusztrált társadalomnak hiányzik. A múltba való menekülés hagyományos – és az egyetlen olyan – eszköz, amely lehetővé teszi, hogy még ma is közvetlenül szólítsák meg az embereket, és főleg hogy kifelé, a saját, magyar államukon kívülre fordítsák a figyelmüket. [...] Az eredmény [...] egy »történelemben belebetegedett« társadalom, amelyre nagy súllyal nehezedik saját múltja, és amelyben a történelem nagyságára való büszkeség keveredik a történelmi vereségekből, sérelmekből és a kiúttalanságból eredő traumákkal.” Ezt követően számos hiányosságot olvas a magyarok fejére, akiket – írja Holec – traumatizál „az a körülmény, hogy közeli múltjukban az egyik történelmi vereség éri a másikat, amiket saját történelmi mulasztásaik sora egészít ki. A magyarok önreflexiója – anélkül, hogy azt a sérelem, sőt a reváns és az »igazságos« jóvátétel érzete vagy a mentesség keresése motiválná – nagyon ritka. Ezért is beszélnek inkább mások mulasztásairól a holokauszt, a háború utáni vad, önkényes kitelepítések vagy a szomszédok elleni atrocitások kapcsán, és nem fogadják el, hogy ezek az – egyébként megbocsáthatatlan – lépések gyakran csupán a korábbi magyar atrocitásokra, törekvésekre vagy tragikus intézkedésekre való reakciók. Ennek következtében inkább senki sem veszi észre, hogy mi előzte meg az egyes mulasztásokat, vagy azokat kiegyensúlyozatlanul, illetve a másik iránt jóval kritikusabban értelmezik. A kettős mérce ilyen alkalmazása rövidlátó gyakorlat, és végzetesen eltorzítja a köztudatot és a történelmi emlékezetet. Itt ugyanis szándékosan ápolják a negatív sztereotípiákat a másokról, míg a saját tévedések és mulasztások – nem egy esetben az előbbiek okai – az érdeklődés periferiájára szorulnak vagy a szőnyeg alá söpri őket. [...] A szelektivitás a terminológiára is jellemző. Amit másoknál agressciónak nevezünk, azt saját magunk esetében különféle okokkal leleményesen megmagyarázzuk, az említett kifejezést pedig inkább kerüljük. Amit másoknál fasizmusnak hívunk – ami implicite tartalmazza az azt kísérő minden szörnyűséget is –, azt saját magunknál eufemisztikusan korlátozott demokráciának (diktatúrának) stb. nevezzük, mivel a fasizmusnál minden más jobban hangzik. Ha egy lehetséges összehasonlításból rosszabbul jönnénk ki, akkor inkább nem hasonlítunk össze. Ez a kritikátlan »rajongói« hozzáállás (ami alatt az oly gyakran használt »magyar optika« vagy »magyar nézőpont« fogalmát értem) egyszerre terméketlen és torzító hatású.”²

2 Holec, R.: i. m. (* jz.) 291–292. (A tanulmányból idézett részleteket a szerző fordította magyar nyelvre.)

A szlovák történész szerint ezek a súlyos hibák egyre gyakrabban jelentkeznek a magyar történeti munkákban, főként a legszélesebb olvasóközönséget megcélzó ismeretterjesztő és népszerűsítő jellegűekben. Ugyanakkor korántsem csak dilettáns történészek munkáiról van szó – írja –, hanem a szakma nem egy elismert művelőjéről, valamint a legfiatalabb magyar történésznemzedékről.³ Kritikáját Holec számos példával támasztja alá, figyelemre méltó spektrumban pásztázva végig a mai magyar történeti irodalmat: a *Rubicon* és a *História* egyes számainak cikkeitől a *Trianoni Szemle* és a *Nagy Magyarország* jó pár írásán keresztül a *legbátrabb város* című filmig. A kiválasztott alkotásokban szinte mindenhol rámutat a (magyar) nemzeti látószögre és a részrehajlásra, a két utóbbi folyóirat cikkeiben pedig „az újjáéledt irredentizmust” is felfedezni véli.⁴ A szlovák történész kitér a magyarosodás-magyarosítás kérdésére is a nemzetiségi statisztikákkal és konkrétan Kassa lakossága nemzetiségi összetételének változásai-val összefüggésben. Végül Magyarország felbomlásának magyar értelmezését elemzi Romsics Ignác és Popély Gyula egy-egy könyve alapján.

Roman Holec megfogalmazása a „történelemben belebetegedett magyar társadalomról” nem cseng túl kellemesen, de akár találó diagnózisnak is tekinthetjük. Ha elég szigorúak vagyunk, akkor megállapíthatjuk, hogy a magyar közgondolkodás csakugyan „túlhistorizált”, a történelem gyakran már-már nyomasztó súllyal nehezedik a magyar társadalomra, ami hozzájárul önismereti és önértékelési zavaraihoz. Ám súlyos tévedés lenne ezt valami bizarr hungarikumnak vélni, annál is kevésbé, hogy e problémát nem is lehet önmagában, a régió többi népét is magában foglaló kontextusból kiragadva értelmezni. Hogy ne is menjünk túl messzire, elég, ha egy pillantást vetünk Szlovákiára vagy Romániára. Az utóbbi húsz évben számtalanszor megmutatkozott, hogy a szellemi és politikai elit „nemzetvédő” része (sőt nemegyszer gyakorlatilag az egész elit, fegyelmezetten összezárva) mindkét országban szintén előre kiszámíthatóan, „történelmi” reflexek alapján működik, és szinte mindenről ugyanaz (értsd: a javíthatatlan magyar nacionalizmus és irredentizmus) jut az eszébe. Ugyanígy nem idegen a szlovák vagy román politikai élettől sem az esetenként groteszk formákat öltő historizálás, amit egyébként Holec is elismer („nyelv- és hazafiassági törvény, [...] »őszlovákok«, Hlinka mint a »haza atyja«, Szvatopluk király mint a »szlovák államiság atyja«, a magyar tulajdonnevek tarthatatlan elszlovákosítása”).⁵ Ha tehát szigorúak vagyunk, ne csak a magyar társadalommal szemben legyünk azok.

De fogadjuk el, hogy a történeti tudat anomáliái a magyaroknál valóban intenzívebben és látványosabban jelentkeznek, mint máshol. Egyáltalán nem mellékes azonban, hogy ez *miért* van így. Az okokat maga Holec is pontosan érzékeli („Különösen az utolsó évszázad teszi a magyarokat a közép-európai térség legnagyobb »lúzereivé«”),⁶ amire a magyar válasz – véli – az önreflexió helyett az

3 Uo. 292.

4 Uo. 298.

5 Uo. 311–312.

6 Uo. 292.

önbecsapás és a felelősség hárítása. Bár a szerző diagnózisa továbbra is stimmel, egy ponton mégis megbicsaklik, ugyanis még csak nem is mérlegeli, hogy e komplex folyamatban esetleg nemcsak *vélt*, hanem *valós* sérelmek is szerepet játszhatnak. Bár a szlovák történész ezt így nem fogalmazza meg, de – sarkítva és leegyszerűsítve – cikkéből úgy tűnik, hogy Trianon, amelyet nyugodtan tekinthetünk a 20. századi magyar traumák egyik legsúlyosabbikának, szerinte tulajdonképpen „az igazság pillanata” volt, és tulajdonképpen a „helyére tette” a magyarokat. Arra az őket valóban megillető helyre (azaz a trianoni magyar nemzetállam keretei közé), amellyel az előző időszakban nem voltak tisztában, és ezért tovább nyújtózkodtak, mint ameddig a takarójuk ért (azaz a történelmi Magyarország határaiig, sőt azokon is túl). Holecben azonban már fel sem merül, hogy az első világháború utáni „történelmi igazságszolgáltatás” talán túlságosan is szigorú lett, a „büntetés” mértéke és belső ellentmondásai így napjainkban is sikeresen mérgezhetik a korábban sem éppen kiegyensúlyozott magyar nemzettudatot. Pedig ha Holec ezt számításba venné, közelebb kerülhetne annak megértéséhez, hogy miért ilyen szívós és virulens a historizálás „magyar betegsége”.

Visszakanyarodva a bírálat tárgyához – a magyar történelmi tudat állapotához –, véleményem szerint Roman Holec néhány sommás megállapításával az a legfőbb baj, hogy meglehetősen egynemű képet vázol a magyar történelmi tudatról és az azt alakító (vagy azt alakítani igyekvő) magyar történettudományról. Ám mind a történelmi tudat, mind a történetírás esetében a helyzet kissé bonyolultabb, mint ahogy a cikk alapján tűnhet.⁷ A szerző mentségére legyen mondván, hogy az általa elemzett alkotások valóban nem könnyítik meg a szemlélő dolgát, hiszen egyazon lapban vagy filmben nemcsak a *szakmai színvonal* változik, hanem még a *szemlélet* vonatkozásában is rendkívül sokszínű a kép.

Ami az előbbi illeti: nem szerencsés összekeverni a professzionális történészek munkáit megjelentető (és elsősorban a szűkebb, szakmai nyilvánosságnak szánt) kiadványokat és a „public history”-t, azaz a szélesebb olvasóközönséget megszólító munkákat. Még akkor sem, ha az utóbbinak egyre nagyobb a szerepe a történelmi tudat formálásában.⁸ Hiszen mások az elvárások egy, a *Rubiconban* vagy a *Múlt-korban* (vagy akár a *Nagy Magyarországbán*) megjelenő cikkel, mint a *Századokban* közölt írással szemben (és ez Szlovákiában sincs másképp, mint Magyarországon). Természetesen a szakma alapvető szabályai erre a műfajra is érvényesek, és itt is ugyanúgy tiszteletben kell(ene) azokat tartani, kiváltképp, ha ellentmondásos témákról esik szó. Viszont a *Nagy Magyarország* egyes cikkeiben erről mintha csakugyan megfelelkeznének. Ebből a szempontból a *Trianoni Szemle* helyzete sajátos, mivel tartalma annyira szerteágazó (a történelem mel-

7 Jelen írásban azonban csak a trianoni kérdéskörhöz kötődő megközelítésekkel foglalkozom. A többivel kapcsolatban jó összefoglalást nyújt pl.: Péter Apor–Balázs Trencsényi: Fine-Tuning the Polyphonic Past: Hungarian Historical Writing in the 1990s. In: Narratives Unbound: Historical Studies in Post-Communist Eastern Europe. Ed. Sorin Antohi–Balázs Trencsényi–Péter Apor. CEU Press, Bp., 2007. (Pasts incorporated 5.) 1–100.

8 Ezzel kapcsolatban ld. Gyáni Gábor: A történetírás újragondolása. Híd (2006) 9. sz. 3–14. <http://epa.oszk.hu/01000/01014/00029/pdf/003.pdf> (Utolsó letöltés: 2011. okt. 13.)

lett kisebbségtörténettel, nemzetközi joggal, földrajzzal stb. foglalkozik, de különféle elmélkedéseket, visszaemlékezéseket, forrásokat és verseket is közöl), szerzői között pedig olyan sok a nem történész, hogy nem is tekinthető „hagyományos” történeti folyóiratnak, hanem inkább egyfajta emlékeztörténeti (vagy emlékezetpolitikai) lapnak. Így értékelése során ezt is figyelembe kell venni.

A történész egyik feladata éppen az, hogy ezeket a különbségeket észrevegye, osztályozza, és az összefüggések ismeretében megfelelő módon kezelje. Bár Holec árnyalja a meglátásait, és ez a cikk szerkezetében is tetten érhető, a bevezető részben⁹ mégsem differenciál, ami azt a benyomást kelti, hogy számára a felsorolt példák egyazon történelemszemlélet különböző megnyilvánulásait alkotják. Legalább olyan tévedés ez, mintha a szlovák történettudományt és közgondolkodást is egységes egészként kezelnék, és például egymás mellett említenénk mondjuk *A mi szlovák mítoszaink* című könyvet Marián Tkáč *Az igaz szlovák történet* című munkájával.¹⁰ Pedig a magyar történettudomány és történeti tudat – nemcsak Trianonnal kapcsolatos – törésvonalai az átfedések ellenére is viszonylag jól azonosíthatóak. Trianonra ez különösen is érvényes, mivel ez a kérdéskör az egyik legfontosabb viszonyítási pont az utóbbi húsz-egynéhány év magyar közbeszédében, tehát jócskán volt idő az egyes szemléletek kikristályosodására. Nagyon leegyszerűsítve: Trianon vonatkozásában a mai magyar történettudományon belül meg lehet különböztetni egy „kritikai” iskolát és egy „sérelmi” irányzatot. Bár ezek az elnevezések önkényesek, és inkább a két irányzat egymástól való megkülönböztetésére szolgálnak, mégis tükrözik a két csoport legfőbb jellemzőit: a kritikai szemléletet osztó történészek számára nem okoz problémát az önkritikus hozzáállás és az önreflexió, míg a másik vonulat esetében meghatározó a sérelmi diskurzus. A két nagy, belülről is tagolt irányzat ugyanakkor két különböző súlycsoportot is takar. Míg a kritikai szemlélet képviselői – külföldön is elismert szaktekintélyek és tanítványaik (általános és magyar–szlovák viszonylatban többek közt Ormos Mária, Ádám Magda, Romsics Ignác, Szarka László, Salamon Konrád, Zeidler Miklós, Ablonczy Balázs) – alkotják jelenleg a „fősodrot”, és komoly pozíciókkal rendelkeznek a hagyományosnak számító intézményrendszerben (a főbb egyetemeken, intézetekben és folyóiratok szerkesztőségében), addig a sérelmi megközelítést alkalmazók (közülük elsősorban Raffay Ernőt, Szidiropulosz Archimédeszt és Popély Gyulát érdemes megemlíteni) helyzete e struktúrákban gyengébb, vagy egyenesen azokon kívül található¹¹. Ez utóbbi csoportot gyarapítják még azok az elhivatott műkedvelők, akik bár nem felelnek meg a szakmaiság követelményeinek, mégis lelkesen és fáradhatatlanul foglalkoznak a témával. A sérelmi irányzat az ő személyükben érintkezik a sajátos „Trianon-folklórral” és „nemzeti szubkultúrával” (megnyilvánulási formái közé tartoznak az irredenta szimbólumok és a „nemzeti

⁹ Holec, R.: i. m. (* jz.) 291–292.

¹⁰ Mýty naše slovenské. Ed. Eduard Krekovič–Elena Mannová–Eva Krekovičová. Academic Electronic Press, Bratislava, 2005.; *Marián Tkáč: Pravdivý slovenský príbeh*. Post Scriptum, Bratislava, 2010.

¹¹ Raffay Ernő egyetemi docens és Popély Gyula egyetemi tanár a budapesti Károli Gáspár Református Egyetem oktatói.

rock”), amelyekkel azonban itt most nem kívánok foglalkozni, mivel kívül esnek a történettudomány határain.

Bár a sérelmi iskola hevesebb vérmérsékletű képviselői (főképp az internetes fórumokon) gyakran folyamodnak különféle ideológiai címkézésekhez, és marxistának vagy liberálisnak bélyegzik a másik szemlélet képviselőit, a két irányzat közötti különbségek inkább *szemléletbeli* és *szakmai*, mintsem *ideológiai* gyökereiek.¹² Tulajdonképpen mindkét vonulat egy olyan összetett jelenségnek tekinti Trianont, amelyben egyaránt szerepet játszottak a belső tényezők (a nemzetiségi és más társadalmi kérdések megoldatlansága a dualista Magyarországon, az 1918–1920 közötti kormányzatok ténykedése és a belpolitikai zűrzavar), valamint a külsők (a szomszédos nemzetek irredentizmusa, a világháborús vereség és a nagyhatalmi érdekek), és ezek együttes hatása eredményezte a békeszerződés végül megvalósult formáját. A két irányzat közötti lényeges eltérés az egyes tényezők értelmezésében, fontosságuk megítélésében, a hangsúlyokban nyilvánul meg, de a nézetkülönbség gyakran érhető tetten a *felelősség* kérdésében is.

A kritikai megközelítés számára a kutatás során elengedhetetlen kritérium az etnocentrikus látásmód minél hatékonyabb kiküszöbölése, a megfelelő forráskritika, a szélesebb kontextus figyelembevétele, a nemzetközi szakirodalom használata és az összehasonlító perspektíva. Fontos továbbá az érzelmek mellőzése és annak az elismerése, hogy esetleg a „másiknak” is igaza lehet. Ez természetesen minden egyes esetben más és más mértékben érvényesül – itt is előfordul a nemzeti szempont hangsúlyosabb megjelenítése vagy az indulatos önostorozás –, de az említett követelményeket talán tekinthetjük egyfajta közös nevezőnek.

Ezzel szemben a sérelmi irányzatban jóval erőteljesebben jelenik meg a Holec által is emlegetett nemzeti (magyar) látószög, sőt az idetartozó történeszek többnyire nyíltan és vállaltan „magyar szempontból” értelmeznek (és gyakran értékelnek), aminek viszont nemritkán alárendelődnek a fentebb felsorolt szakmai szempontok is. A „másik” nézőpontja másodlagos vagy teljesen hiányzik, azaz a szerzők elsősorban a „magyar igazság” bemutatására törekednek, mellőzve a szlovák, román stb. igazságokat. Sokszor érzelmileg is megtámogatott mondandójukat általában a magyar érdekek köré csoportosítják, és rendszerint a vélt és/vagy valós magyar sérelmekre építik fel érvrendszerüket. Alapvető ismérve ennek a vonulatnak, hogy Magyarországot és a magyar nemzetet a külső és belső magyarelles erőik és folyamatok áldozatának tekinti. Megfigyelhető az is, hogy a szakmai kritériumok érvényesülésének csökkenésével párhuzamosan növekszik a szubjektivitás aránya, a stílus szenvedélyessége és az önsajnát

12 Összefüggések természetesen itt is vannak, és az ideológia nemritkán meghatározza a szemléletet is, de a sérelmi megközelítés szinte kizárólag a politikai jobboldalhoz kötődőkre jellemző, míg a kritikai iskolában egyaránt megtalálhatók baloldali és konzervatív világnézetű történeszek is. Ugyanakkor mások – tölem eltérően – úgy vélik, hogy „alapvetően világnézeti szempontok határozzák meg a mai napig a Trianonhoz való viszonyt”. Ld. <http://tortenelemportal.hu/2010/06/trianon-es-a-magyar-tudomany-ujragondolo-konferencia-szegeden/> (Utolsó letöltés: 2011. okt. 13.)

mértéke is. A professzionális kereteken kívüli szerzőkre pedig az is jellemző, hogy folyamatosan „harcban állnak” a „hivatalos” és „nemzetidegen” értelmezésekkel, feltárva a magyaroknak (és a világnak) az „elhallgatott igazságokat”. A sérelmi irányzat számos tekintetben a két világháború közötti Trianon-diskurzusból táplálkozik, és azt eleveníti fel. Nem egy művelőjére valóban jól illik Holec megállapítása, miszerint a fő szempont itt a „Trianonhoz való egyértelmű, természetesen negatív viszonyulás”.¹³

A sérelmi megközelítés Trianon-képének kulcsfontosságú szerep jut abban a sajátos közösségépítésben, amely mintegy az első világháború után megszakadt magyar nemzetépítést próbálja meg pótolni. A békeszerződés traumaként való közös, szinte ritualizált megélése és a két elveszített világháború utáni realitások dacos elutasítása ugyanis a továbbra is minden tekintetben egységesnek tekintett magyar nemzet vízióját hivatott életben tartani, illetve újrateremteni.¹⁴ Nem véve tudomást sem arról, hogy ez a vízió nemcsak a hasonló szomszédos víziókkal ütközik, hanem gyakran a valós helyzettel is. De a nemzeti érzésüket az említett Trianon-folklor segítségével kifejezők mellett¹⁵ vélhetően olyanok is osztják ezt a Trianon-képet, akik számára mindez nem több a lázadás egy formájánál, „jó balhénál”.

A „nemzeti kérdés” – benne Trianon – az államszocializmus évtizedei alatt eleinte tabunak, később hanyagolt témának számított a magyar történetírásban.¹⁶ Csak a korszak második felében indult meg óvatos, kritikai feldolgozása, ami a rendszerváltás után is folytatódott, és tart mind a mai napig.¹⁷ A sajtó- és vélemény szabadság kibontakozásával ugyanakkor az „akadémiai falakon kívül” is megélénkült a kérdés iránti érdeklődés. A gombamód szaporodó kiadványok a korábban mellőzött résztémák feltárása mellett a pártállam idején meggyengült nemzettudat „helyreállítását” is megcélozták. Noha a pillanat alkalmas lett volna a kérdéskör megvitatására és szabad kibeszélésére, ez mégsem következett be.¹⁸ Ezt nagymértékben akadályozta a nemzeti kérdés politikai üggyé válása,

13 Holec, R.: i. m. (* jz.) 296.

14 Vö.: Egrý Gábor: Otthonosság és idegenség. Identitáspolitikai és nemzetfelfogás Magyarországon a rendszerváltás óta. Napvilág Kiadó, Budapest, 2010. 80–81.

15 Uo. 58.

16 Az egypártrendszerben Trianon kérdését politikai és ideológiai okokból egyaránt kerülték, és csak fokozatosan kezdtek el vele ismét foglalkozni. Ennek azonban pozitív következménye is volt – egyrészt kiemelte a témát a korábban domináns nacionalista és érzelmi hozzáállás csapdájából, másrészt új megközelítéseket is felvillantott. Erről ld. Somlai Katalin: Trianon a marxista történetírásban. Limes 15. (2002) 2. sz. 51–61.

17 E tekintetben úttörő jelentőségűek Ormos Mária munkái, aki a külföldi levéltári anyagok alapján vizsgálta meg a békeszerződés összefüggésrendszerét, valamint azok a jelenleg is zajló kutatások, amelyek a nacionalizmusok kontextusába helyezik Trianon kérdését. Ld. Zeidler Miklós: Trianon válogatott történeti bibliográfiája. In: Trianon. Szerk. Zeidler Miklós. Osiris, Bp., 2003. (Nemzet és emlékezet) 905–927. A vaskos kötet kitűnő válogatást ad a Trianonnal kapcsolatos forrásokból, közbeszédből és szakirodalomból egészen a 2000-es évekig.

18 Ezzel kapcsolatban lásd Pók Attila: Miért nem volt történészvita a rendszerváltás utáni Magyarországon? In: Uő: A haladás hite. Progressió, bűnbakok, összeesküvők a huszadik századi Magyarországon. Akadémiai, Bp., 2010. 307–308.

Trianon instrumentalizálódása is, de a történészszakma sem volt kimondottan nyitott a gyakran tudománytalan vagy egyenesen szélsőséges nézeteket hangoztatókkal való eszmecserékre. A maga szubkultúrájában erjedő sérelmi irányzat sokáig nem tudta megingatni a „hivatalos” szemléletet képviselő kritikai iskola helyzetét. Ráadásul a jobboldali média fokozatos megerősödése is inkább egyfajta párhuzamos, jobboldali („nemzeti”) nyilvánosság kialakulásával járt, ami továbbra is a saját világokba való bezárkózásnak kedvezett a vita helyett. Mindez az utóbbi néhány évben változott meg – vélhetően Roman Holec is erre figyelt fel –, miután a sérelmi vonulat kinőtte a szubkultúrát: kiépítette saját intézményrendszerét (például a várpalotai Trianon Múzeumot és a Trianon Kutatóintézetet, valamint a *Trianoni Szemle*, illetve a *Nagy Magyarország* című folyóiratokat), és új kihívókat, fiatal történészeket is felsorakoztatott a kritikai iskola ellenében. Az új szereplők és kiadványaik a Trianon-szubkultúrában megszokotthoz képest látványosan jobb minőségben és felkészültebben, de főképp nagy magabiztossággal és lendülettel szálltak versenybe az érdeklődők figyelméért.¹⁹ A *Nagy Magyarország* – feltehetően a magyarországi közhangulat változásától nem függetlenül – szemléletmást már névválasztásával, de témáival és stílusával is szándékosan „provokál”, mégpedig elsősorban nem is a szomszédos országok történelmét, hanem a magyar fősodorhoz tartozó szakembereket.²⁰ Ez kihívást jelent a magyar történetírás számára, amelyre azonban egyelőre még nem érkeztek adekvát válaszok. Holec írásában és írásával tulajdonképpen ezeket a válaszokat hiányolja. Némi joggal, tehetjük hozzá. Ugyanis abban tagadhatatlanul igaza van, hogy a sérelmi szemlélet térnyerése – a tágabb értelemben vett közbeszédben – nem következhetett volna be a fősodor hallgatása vagy legfeljebb csak szórványos és erőtlen védekezése nélkül.²¹ A válaszok elmaradásával pedig csak tovább fog mélyülni a szakmai és a kevésbé (vagy egyáltalán nem) szakmai diskurzus közötti szakadék, mi több, idővel e kettő akár teljesen el is szakadhat egymástól. És mivel az egyszerűbb és tetszetősebb történelemmagyarázatok egyúttal népszerűbbek is, a közbeszédben hovatovább a sérelmi irányzat válhat a meghatározóvá, visszaszorítva a kritikai megközelítést a szakmai műhelyekbe.

Ugyanakkor véleményem szerint Holec kritikája helyenként egyoldalú, ezért is volt szükség a magyarországi Trianon-diskurzus alakulását érzékeltetni kívánó kitérőre. Egyrészt a szlovák történész nem különbözteti meg kellőképpen egymástól a fentebb vázolt szemléleteket, másrészt elemzése azt a hamis látsza-

19 Ugyanakkor megjegyzendő, hogy bár a két említett lap programszerűen felvállalja a „nemzeti” szemléletet, ez nem jelenti azt, hogy mindegyik szerzőjük besorolható ebbe az irányzatba.

20 Ld. főképp a lap az 1918–1919-es eseményeknek szentelt 2010. júniusi (3.) számát.

21 Holec pozitív kivételként említi Ablonczy Balázs vitáját (ld. a 12. jz.-et), amelyhez valóban csak kevés további példát lehetne hozzátenni. Ld. a *Rubicon* 2010/2. számát, különösen *Szarka László: A kiátkozott Károlyi – Olvasatok, álmefejtések és vádak* című írását (http://www.rubicon.hu/magyar/oldalak/a_kiatkozott_karolyi_olvasatok_alomfejtések_es_vadak/), továbbá Czene Gábor interjúját Karsai Lászlóval: *Ülj le, fiam, egyes! Népszabadság* 2011. február 19. Hétvége 12. http://www.nol.hu/belfold/20110219-ulj_le_fiam_egyes (Utolsó letöltés: 2011. okt. 13.)

tot kelti, mintha a trianoni témával – Romsics Ignácot, Ablonczy Balázst és Zeidler Miklóst leszámítva – jóformán csak a sérelmi irányzathoz tartozók foglalkoznának. Pedig a Holec által is említettek munkái mellett a *História* és a *Rubicon* is nem egy összeállítást vagy egész tematikus számokat szentelt a kérdéskörnek. Például a 2008/6–7-es *História* a magyar kisebbségek létrejöttét tekintette át a környező országokban, a 2008/9-es számban az őszirózsás forradalomról, míg a 2009/5–6-os számban az 1918-as eseményekről jelentek meg cikkek, továbbá a *Rubicon* 2001/8–9-es száma a „Trianon – nemzet, nemzetiség, állam” témát járta körül, de Trianonról szólt a folyóirat 2005/6-os száma is, amely 2010-ben újra megjelent (2010/1. különszámként). Szintén 2010-ben, azaz valószínűleg már Holec cikkének megírása után jelent meg a Trianonnak és az 1920-as évek Magyarországnak szentelt *Rubicon* 2010/4–5., de érdekes megközelítésekkel lehet találkozni a *Mozgó Világ* 2010/7-es számában is. Ezenfelül a *História* rendszeresen közöl cikkeket „közös dolgainkról” szlovák, román, osztrák történészekről is, például a már említett lapszám (2009/5–6.) mellett a 2008/4–5-ös számban. A párbeszéd intenzitását természetesen tovább is lehet fokozni, ebbe az irányba mutat a második világháborús atrocitások kutatását célul kitűző magyar–szerb vegyes bizottság megalakítása is 2010 őszén.²² Említhetnénk még a nem annyira közismert, ám ettől nem kevésbé fontos *Egyezzzünk ki a múlttal* című kiadványt is, az ugyanis kifejezetten a vitatott kérdések iskolai tanításával foglalkozik.²³ De ha már a szerző felhozta *A legbátrabb város* című filmet, érdemes lett volna megemlékezni a Szakály István által szerkesztett, számos külföldi történészt is megszólaltató *A Trianon-szindrómáról* is.²⁴

Roman Holec másik bírálata szerint „az egyes traumatizáló események magyar értelmezéseinek legnagyobb problémája éppen a meghatározó történelmietlen, »pontoszerű« megközelítés. Itt a történelem vagy Trianonnal, vagy a Beneš-dekrétumokkal, illetőleg más, konkrét dátumhoz köthető eseménnyel kezdődik, és egyáltalán nem érdekel senkit – vagy csak nagyon kevésbé –, hogy mi volt azelőtt. Mintha a történelem nem az egyes okok és okozatok folyamata volna, mintha a történelem nélkülözné az állandó alakulás és mozgás jellegét, mintha a történelem csak a levegőben »lógna«. A kontextusából így kiragadott

22 Halász Gyula: A megbékélés labirintusa. <http://mta.hu/sajtoszemle/a-megbekeles-labirintusa-126055/> (Utolsó letöltés: 2011. okt. 13.)

23 Lőrinc László: Egyezzzünk ki a múlttal! Műhelybeszélgetések történelmi mítoszokról, tévhitekről. Történelemtanárok Egylete, Bp., 2010. Különösen: 7–51.; 181–189.; 202–207. <http://www.tte.hu/toertenelemtanitas/egyezzuenk-ki-a-multtal/6972-egyezzuenk-ki-a-multtal-a-koenyv-tartalomjegyzeke> (Utolsó letöltés: 2011. okt. 13.)

24 A Trianon-szindróma. Dokumentumfilm. Írta és rendezte: Szakály István. MTV Zrt.–Titánia-Master Pro Kft., 2008. Igaz, a „csehszlovák” szempontot itt csak Eva Irmanová cseh történész nő képviseli. Más lapra tartozik, hogy *A Trianon-szindróma* összehasonlíthatatlanul kisebb visszhangot váltott ki Koltay Gábor 2004-es Trianon-sorozatához és filmjéhez képest (Trianon és Velünk élő Trianon. Dokumentumfilm. Rendezte: Koltay Gábor. Korona Film, 2004.). Koltay filmjének – egyébként a sérelmi irányzat tipikus termékének – egyszerűen sokkal jobb volt a „marketingje”, alkotói pedig ügyesen használták ki a film magyarországi és romániai bemutatását övező botrányokat.

esemény azután törvényszerűen igazságtalanságnak, precedens nélküli anomáliának vagy logikusan megmagyarázhatatlan ténynek tűnik, amely esetében világos, ki az elkövető (mindig valaki más) és ki az áldozat (mindig a magyarok).²⁵ Ha csak Trianon vonatkozásában vizsgáljuk meg ezt a megállapítást, akkor is azt kell látnunk, hogy a szerző nemcsak túlságosan általánosít, hanem téved is. Ugyanis mind a kritikai, mind a sérelmi irányzat elhelyezi a „nemzeti traumákat” egy adott, idő- és térbeli összefüggésrendszerben. Igaz, mindkettő más és más narratívával. A kritikai iskola történészei a történelmi Magyarország felbomlása kapcsán rendre bemutatják a közép- és kelet-európai nemzet- és államépítés folyamatait és szereplőit (beleértve a szlovák, román stb. résztvevőket is), annak egyik állomásaként tekintve Trianonra (lásd például az említett *História*- és *Rubicon*-számokat, valamint az említett szerzők munkáit és egyetemi kurzusait), de a „sérelmiek” sem feledkeznek meg a kontextusról, igaz, azt hangsúlyozottan „magyar” szempontból konstruálják meg. A dualista nemzetiségi politikát itt túlzottan liberálisként értékelik, de a sérelmi látásmód könnyen átcúsíthat akár egészen obskúrus összeesküvés-elméletekbe is, amelyek szabadkőműves, zsidó, nemzetidegen, magyarellen és egyéb körök és személyek mesterkedéseivel magyarázzák a történelmi Magyarország csődjét.

Holec azonban nemcsak Trianon kapcsán rója fel a magyar történetírásnak a szelektivitást és az önreflexió hiányát, hanem megemlíti a holokausztot, a Trianon utáni magyar nemzetiségi politikát vagy a II. világháborút követő kitelepítéseket is.²⁶ Ám azt, hogy a magyar történetírás *egészére* vonatkozó bírálata túl sommásra, megalapozatlanra sikeredett – a gazdag, terjedelmi okokból itt most nem ismertetett szakirodalom mellett –, számos kiváló (és helyhiány miatt csak jelzésszerűen említhető) cikk is bizonyítja: az 1918–1920 utáni magyar nemzetiségi politikával kapcsolatban például a *Limes* 2006/2. és 2010/2. számának írásai, a holokausztal kapcsolatban a *História* 2004/2–3. száma, a magyar megszálló csapatok szovjetunióbeli ténykedéséről Ungváry Krisztián cikke a *Rubicon* 2005/1. számában, a németek II. világháború utáni kitelepítéséről pedig a *Rubicon* 2007/1–2. számában olvashatunk több írást is. De a délvidéki vérengzések sem számítanak tabunak. Cseres Tibor regényének, a Holec által is említett *Hideg napoknak* (és különösen a könyv alapján készült filmnek) köszönhetően a téma már az 1960-as évek óta benne van a magyar köztudatban, de egyaránt említés esik róla egyetemi és középiskolai tankönyvben vagy például a szélesebb olvasóközönségnek szánt *A magyarok krónikájában*, illetve – tágabb kontextusban – A. Sajti Enikő *Impériumváltások, revízió, kisebbség – Magyarok a Délvidéken 1918–1947* című könyvében.²⁷

²⁵ Holec, R.: i. m. (* jz.) 296.

²⁶ Uo. 292.

²⁷ A magyarok krónikája. Összeáll., szerk. és az összekötő tanulmányokat írta Glatz Ferenc. Bp., Officina Nova, 1995.; A. Sajti Enikő: Impériumváltások, revízió, kisebbség – Magyarok a Délvidéken 1918–1947. Napvilág, Bp., 2004. Ld. még a professzorasszony előadását a Mindentudás Egyetemén: Délvidék: szerbek és magyarok a XX. században. Szeged, 2007. márc. 7. <http://www3.u-szeged.hu/object.e7e69c56-2545-44d5-9226-79883d0a1981.ivy>. (Utolsó letöltés: 2011. okt. 13.)

Roman Holec ezen bírálata tehát csak egyes esetekben állja meg a helyét. Például akkor, ha a Magyarországgal szomszédos államok 1920 utáni kisebbség-politikájának bemutatásánál az adott szerző nem mutat rá, hogy az impérium-váltások után Csehszlovákiában, Nagy-Romániában és a délszláv államban, de még Magyarországon is alapjában véve ugyanaz zajlott, mint a dualista Magyarországon, természetesen kisebb-nagyobb eltérésekkel (amelyek főképp az eszközben és a módszerekben nyilvánultak meg és nem a nemzetállam kiépítésének céljában). Tanulságos – ám a nemzeti és sérelmi megközelítésekre jellemző –, hogy szlovák részről rendszerint Trianon *előzményeinek* szentelnek nagyobb figyelmet, míg magyar oldalról inkább a békeszerződés *következményeire* fókuszálnak, miközben az egyik elválaszthatatlan a másiktól, és épp a kérdéskör összetettsége miatt van szükség a fentebb már érintett szakmailag megalapozott, komplex és árnyalt megközelítésre. Ez a *Nagy Magyarország* vagy a *Trianoni Szemle* cikkíróinak több esetben valóban nem sikerült, amit az a körülmény sem igazolhat, hogy ugyanezt sokszor a szlovák (vagy például a román) történészeknek is fel lehet róni.

Ám a *Nagy Magyarország* folyóirat kapcsán Roman Holec még erősebben fogalmaz, amikor egyenesen a dualista idők nacionalizmusának és a két világháború közötti irredentizmusnak a megelevenedéséről ír. Az kétségtelen, hogy a Holec által górcső alá vett *Nagy Magyarország*-számok színvonala meglehetősen ingadozó, a jó minőségű szövegek mellett gyengébb vagy szakmai szemmel nehezen értékelhető tanulmányok is jócskán előfordulnak bennük. Helyénvaló jó néhány kritikus megjegyzés is: érezhető a magyarközpontú hozzáállás, a bűnbak-keresés, a „másik” démonizálása, az összeesküvés-elméletek stb. Ugyanakkor az irredenta címke használata már kevésbé indokolt. Annak ellenére, hogy a *Nagy Magyarországon* (vagy a *Trianoni Szemlében*) közölt szövegek között akadnak olyanok is, amelyek csakugyan beleillenek a két világháború közötti diskurzusba, kifejezetten revizionista kiszólásokkal csupán kevés helyen – például a Raffay Ernővel készített interjúban – találkozni.²⁸ A többiben az irredentizmust talán egyfajta – a magyar nacionalizmusra való – „különleges érzékenység” látatja Holecce. Ezzel az érzékenységgel (időnként túlérzékenységgel) egyébként szomszédainknál gyakran lehet találkozni, ami jól mutatja, hogy Trianon nemcsak a magyar, hanem a szlovák (román stb.) köztudatra is traumatizáló hatással bír. A történelmi Magyarország felbomlása óta ugyanis szomszédaink ugyanolyan hévvel viaskodnak mindenféle vélt vagy valós magyar revizionista törekvésekkel, mint a dualista magyar kormányzatok a megalapozott vagy éppen légből kapott pánszláv és dákoromán fenyegetésekkel. Ebben a paranoid szemléletben az a közös, hogy gyakran ott is irredentizmust lát, ahol csak a jogos nemzeti (vagy kisebbségi) érdekek határozottabb felvállalásáról van szó.

A történelmi Magyarország iránti nosztalgiát, a trauma és a magyarokat ért valós sérelmek vissza-visszatérő elemzését, hangoztatását lehet unni, de megütközni rajta, kifogásolni vagy irredentizmusnak nevezni értelmetlen és nem is túl

28 Harmadik Trianon előtt... Nagy Magyarország 1. (2009) 1. sz. 52–57.

elegáns. Hiszen Trianonnak még jó néhány ma is élő, aktuális következménye van. A békeszerződés nem csupán a magyar nemzeti eszmére és az egykori magyar birodalmiság feltámasztására irányuló illúziókra(?) mért súlyos csapást,²⁹ megemészthetetlen sokkot jelentve mind az akkori politikai és kulturális elitek, mind a közvélemény számára, hanem az etnikai elv alkalmazásának szempontjából is igazságtalan és durva volt.³⁰ Az érzelmeket tovább táplálja a szomszédos államokba került magyar közösségek rapszodikusán változó helyzete (amely a teljes jogfosztottságtól a demokratikus viszonyokig terjed),³¹ és míg a magyar nemzetiségi politika következményeit az utódállamok 1920 óta – úgymond – sikeresen „orvosolták”, a határon túli magyar közösségek azóta is folyamatosan zsugorodnak, hosszabb távon pedig eltűnésük komor perspektívája rajzolódik ki előttünk.³² Akármennyire is berzenkedik tehát Roman Holec a „magyar optika” alkalmazásától, ha objektív módon akarja megítélni a kérdést, nem kerülheti el, hogy mindezt figyelembe vegye. Vagyis azt, hogy magyar szemmel is nézze Trianont, mint ahogy természetesen magyar oldalon is elengedhetetlen a „szlovák (vagy a román) optika” használata.

Noha mind a *Trianoni Szemle*, mind pedig a *Nagy Magyarország* számos olyan témát is felvet, amelyek korábban el voltak hanyagolva (idetartozik például a Székely Hadosztály kérdése), s így a két lap hiánypótló tevékenységet is végez, mindazonáltal az általuk képviselt szellemiség – az én véleményem szerint is – inkább visszalépésnek tekinthető a magyar történetírás egy korábbi stádiumába. Cikkeik egy részére jellemző a romantikus, „nemzetépítő” történetírást idéző etnocentrizmus, a tendenciózusság, amikor a szerző eleve saját prekonceptiójához keresi a megfelelő érveket és bizonyítékokat, valamint a források és a szakirodalom szakszerűtlen megválogatása és kezelése. Mindez végeredményben éppen oda vezet, amit a két folyóirat szerkesztői és egyes szerzői olyan nagy hévvel ostromoznak a szomszédos országok történészeinél – egy behatárolt, nemzeti látószögű, mítoszokkal és féligazságokkal operáló történetíráshoz. A határozottan megfogalmazott, egyértelmű és a magyarokra nézve pozitív kicsengésű narratívák kétségkívül vonzóbbak és emészthetőbbek az olvasók számára, mint az ellentmondásokat boncolgató, önkritikus történetek, és jobban is szolgálják a

29 Ezzel kapcsolatban ld. *Romsics Ignác*: A magyar birodalmi gondolat. In: *Uő*: Múltról a mának. Tanulmányok és esszék a magyar történelemről. Osiris, Bp., 2004. (Osiris Könyvtár. Történelem) 121–158.

30 És ez még akkor is így van, ha nem az utolsó (1910-es) magyarországi népszámlálás adataiból indulunk ki, hanem az utódállamok két világháború közötti statisztikáiból. A magyar veszteségtudat érzékeléséhez egyúttal az összes szomszédos országhoz – azaz a Csehszlovákiához, Nagy-Romániához, a délszláv államhoz és Ausztriához – került területek nagyságát, az ott élő magyarok számát és további sorsukat is figyelembe kell venni.

31 A szomszédos államokhoz került magyar kisebbségi közösségek történetének kiváló összefoglalását ld. *Kisebbségi magyar közösségek a 20. században*. Szerk. Bárdi Nándor–Fedinec Csilla–Szarka László. Gondolat–MTA Kisebbségkutató Intézet, Bp., 2008.

32 A trianoni traumával kapcsolatban röviden ld. *Kollai István*: Egy békeszerződés pszichológiája és *Uő*: A revízió revíziója. In: *Meghasadt múlt. Fejezetek a szlovákok és a magyarok történelméből*. Szerk. Kollai István. Terra Cognita Alapítvány, Bp., 2008. 130–143. és 159–170.

közösség nemzeti alapon való építését, ám mindez a korábbi időszakok történetírására volt jellemző, szakmai szemmel pedig ma már tarthatatlan. Ami a társadalmi hatást illeti: igaz, hogy a „magyar igazság” egyoldalú hirdetése adott esetben valóban táptalaját szolgálhat a nacionalista érzelmeknek, különösen a történelemben kevésbé (vagy egyáltalán nem) járatos közönség esetében, ám ezt sem érdemes eltúlozni. Ideológiai bunkósbotok vagy ingerült reakciók helyett inkább józan érvekkel és szakmai alapon kell válaszolni, még akkor is, ha ez gyakran fárasztó és hosszadalmas.

Roman Holec a *Trianoni Szemle*, de különösen a *Nagy Magyarország* cikkeit elemelve egy másik érdekes kérdést is felvet. Demmel József írásaival kapcsolatban felrója a szerzőnek, hogy „a tehetséges, fiatal magyar történésznek és szlovakistának azonban mindenképp meg kellett volna gondolnia, hogy hova küldi be az írását. Vannak dolgok, amiket tisztességes társaságban egyszerűen nem illik tenni, a történész pedig nemcsak a szövegéért felelős, hanem azért is, hogy hol jelenteti meg és milyen fórum elé terjeszti. Sajnos Demmel József hagyta magát kihasználni (nem szeretném azt hinni, hogy szándékosan tette), legitimálva így az egész lapszám tudományosságát, és végeredményben a hitelesség látszatát kölcsönözve a tájékozatlan olvasók számára minden benne található badarságnak is.”³³ A szlovák történész e véleményét Magyarországon is sokan osztják, akik szintén úgy látják, hogy egy magára adó történésznek jobban meg kellene gondolnia, hol publikál – és hol nem. Számos esetben valóban jogos az az aggodalom, hogy ha szakmailag megfelelő írások gyenge színvonalúak mellett jelennek meg, az előbbieket akaratlanul is „legitimálják” az utóbbiakat. Erre több példát találni mind a *Nagy Magyarországb*an, mind a *Trianoni Szemlé*ben, ahol tisztességes munkák mellett zavaros eszmefuttatásokat és összeesküvés-elméleteket is találunk, ez pedig igencsak összezavarhatja az olvasót. Ugyanakkor, ha megnézzük Demmel József (vagy például Gergely Jenő és Jeszenszky Géza) egyéb munkáit, rögtön reálisan meg tudjuk ítélni az adott történész teljesítményét, a publikálás mögött pedig olyan szerzői megfontolás is húzódhat, amely szerint nem árt, ha egy téma kapcsán egy adott lap hasábjain esetleg más szemlélet is megjelenik. Ez ugyanis hozzájárulhat a szakmai vitához (a hangsúly itt a *szakmain* van), igaz, hála a nem túl fejlett magyarországi vitakultúrának, a szakmaiságot sajnos gyakran háttérbe szorítja a személyeskedés és a vitapartner ízléstelen (nemegyszer politikai) megbélyegzése, meglehetősen megnehezítve a kulturált eszmecsere kibontakozását, amire pedig olyan nagy szüksége lenne a mai magyar társadalomnak.

A történelmi Magyarország felbomlása és annak magyar értelmezése a tárgya Roman Holec írása befejező részének. Ahhoz, hogy a magyar–szlovák nézetkülönbséget e kérdésben megértsük, ismét tudatosítanunk kell, hogy „magyar szemmel” és „szlovák szemmel” nézve más és más Magyarország esett szét 1918–1919 fordulóján. Nem csupán a dualizmus értékelése különbözik magyar és szlovák nézőpontból, de még a felbomlás módja sem egyezik a két megközelí-

33 Holec, R.: i. m. (* jz.) 303.

tésben. Mindezt a statisztikai adatok is befolyásolják. A Monarchia utódállamaiban – így Csehszlovákiában is – az utolsó magyarországi népszámlálás adatait nemcsak a béketárgyalások során tekintették hamisnak, hanem ma is megkérdőjelezzük azokat, csakúgy, mint a magyarok a későbbi csehszlovák, román stb. adatokat. Ennek az oka abban rejlik, hogy mindkét fél – egy másik szlovák történész, Miroslav Michela szavait idézve – a nemzetiségi statisztikákat „a politikai legitimáció tárgyának és eszközeinek”³⁴ tartotta (és tartja mindmáig), így rájuk hivatkozva lehet többé-kevésbé igazságosnak vagy igazágtalannak tekinteni a trianoni határokat.

Roman Holec a magyar gyakorlatban – az 1910-es népszámlálás kritikátlan elfogadásában és az 1918 utáni csehszlovák adatok megkérdőjelezésében – újfent a „kettős mérce” alkalmazását látja: „A magyar történetírásban mindig szívesen, időnként szó szerint megszállottsággal határos módon hasonlítgatják össze a nemzetiségi összetételt a történelmi Magyarország utolsó (1910) és Csehszlovákia első (1919 vagy 1921) statisztikai alapján. Gyakorlatilag nincs olyan kiadvány – beleértve a legkomolyabbakat is –, amely, ha csak szóba kerül a nemzetiségi viszonyok alakulása, ne támaszkodna – egyetlen kommentár nélkül – az 1910-es statisztikára. Miközben a magyar kollégák jól ismerik az állam által követett, a nemzetiségi statisztika elé kitűzött célt, amelyhez ténylegesen nemcsak az anyanyelvre vonatkozó kérdés megváltoztatása (vagyis helyettesítése a legszívesebben használt nyelv kategóriájával) vezetett – jóval nagyobb teret engedve a szubjektivitásnak –, hanem a munkáltatók, hivatalok és az állam nyomása is. Ám amiben meg tudunk egyezni egy pohár bor mellett, az soha nem jelenik meg írásban. Ez a Janus-arc, amely mást mutat külföldön, mint odahaza, nem ritka. [...] Figyelemre méltó, hogy a magyar szövegekben farizeus módon sehol, még lábjegyzetben sem említik meg az 1910-es statisztikával szembeni logikus fenntartásokat, amiket viszont minden 1918 utáni nem magyar statisztika ellen elővesznek és lobogtatnak. És megint a kettős mércénél vagyunk. A magyar történészek – folytatja Holec – a teljesen különböző számokon és a magyar népesség meredek csökkenésén szokták bemutatni az eltorzított, elfogult és ezért megbízhatatlan csehszlovákiai népszámlálást, amely állítólag különféle fenyvetésekkel szorította le a magyarok – a népesség 1910-es összeírásakor rögzített – magas arányát. A csehszlovák statisztikák ugyanakkor hűen tükrözhetik az új rendszer erőszakos magyarellenes intézkedéseit is, amelyek a magyar elem tömeges meneküléséhez vezettek, végül pedig a maradéknál saját identitásuk kényszerű megtagadásához – mindezt annak a függvényében, mit akar a szerző bizonyítani, és hogy akar-e hinni a statisztikai adatoknak vagy nem. [...] Mindkét koncepciót és megközelítést célzatosan és politikailag használják. Az efféle összehasonlítás azonban több okból sem tekinthető korrektnek. Míg az 1910-es nemzetiségi statisztikát egyáltalán nem vonják kétségbe és készpénznek veszik, az 1919-es és 1921-es népszámlálásokról azt állítják, hogy nem objektí-

34 *Miroslav Michela*: Pod heslom integrity. Slovenská otázka v politike Maďarska 1918–1921. Kalligram, Bratislava, 2009. 87.

vek, adataik pedig torzak. A szlovák történetírás viszont az ilyen célzatos megközelítésektől eltérően nemcsak az állam magyarosító törekvéseit összesűrítő 1910-es statisztika megbízhatóságát kérdőjelezi meg, hanem – a lakosság nemzeti összetétele vonatkozásában – ugyanígy nem tartja teljesen objektívnek a két csehszlovák statisztikát sem, tekintettel a népszámlálás lebonyolításának idejére. Mi több, az 1919-es rendkívüli népszámlálás eredetileg a békekonferenciának volt hivatott alapadatokat biztosítani a szlovák–magyar határ kijelöléséhez. Egyrészt tehát a valóságban – figyelembe véve az akkori problémákat – a »statisztikai« magyarok közül sokan még ekkor sem merték szabadon kinyilvánítani nemzetiségüket. Az 1919-es statisztika értékei tehát csak tájékoztató jellegűek. Másrészt mindkét statisztika (az 1919-es és az 1921-es) eredményei is sokat elárulnak. Ha összehasonlítjuk őket, akkor jól láthatóvá válik az az eltolódás, amely a német és főleg a magyar nemzetiség felvállalásától a zsidó nemzetiség vállalásának irányába ment végbe. Egyébként hozzávetőlegesen mindkét felmérés eredményei később beigazolódtak. Az 1918 előtti magyarországi és a későbbi csehszlovákiai népszámlálások mechanikus összevetése során gyakran megfigyelnek arról, hogy a csehszlovák statisztikák a nemzetiségre kérdeztek rá és a nemzetiségek más skáláját különböztették meg, mint a magyarországiak. Ez újfent másmilyen megközelítés volt, tovább csökkentve ezzel az egyes mérések összehasonlíthatóságát. Valóban objektívnek tehát csak az 1930-as statisztikát lehet tekinteni, de az összehasonlítás vonatkozásában arra is ugyanúgy érvényesek a már említettek, különösen ami az eltérő módszertant és az 1910-es nemzetiségi statisztika szándékos torzításait illeti.”³⁵

Roman Holec „az 1910-es statisztika alapján hagyományosan magyar városnak tartott Kassa” példájával illusztrálja véleményét. Az 1910-es adatokat (amelyek szerint Kassa lakosainak 75,4%-át alkották magyarok és 14,8%-át szlovákok) az 1921-esekkel (amikorra a magyarok aránya 21,2%-ra csökkent, a szlovákoké pedig 59,7%-ra nőtt) összevetve kijelenti, hogy „a magyarok több mint 50%-os csökkenése – a statisztika szerint valamivel több mint egy évtized alatt, de valójában alig több mint két év alatt – nem természetes, és tetszés szerint magyarázható az 1918–1921 közötti időszak különféle karhatalmi intézkedéseivel és az 1921-es adatok torzításaival (de nem az 1910-es adatokéival!). Nézzük most meg a népesség alakulását nemcsak ebben a rövid időszakban, hanem hosszabb időbeli kontextusban.

	1850	1880	1890	1900	1910	1921
magyarok	28,5	39,8	49,9	66,3	75,4	21,2
szlovákok	46,5	40,9	33,6	22,9	14,8	59,7
németek	15,6	16,7	13,5	8,1	7,2	4,0

35 Holec, R.: i. m. (* jz.) 306–308.

Így hirtelen épp az utolsó magyarországi statisztikák tűnnek »abnormálisnak«, amelyek a magyarok számának évtizedenkénti 10-20%-os növekedéséről tanúskodnak. Ha pedig összevetjük az 1850-es kiindulási állapotot az 1921-es helyzettel, akkor azt látjuk, hogy az említett több mint 70 évre eső különbségek egyáltalán nem nagyok. Joggal kérdezhetjük, hogy az 1921-es állapot tulajdonképpen nem az eredeti etnikai identitásokhoz való visszatérést jelenti-e, miközben a fő »vesztesek« a németek lettek?»³⁶

Az 1910-es magyar adatokra vonatkozó fenntartások részben valóban jogosnak tűnnek,³⁷ ám nehéz azokat a későbbi csehszlovák statisztikákkal helyettesíteni, hiszen ezek pontossága legalább ennyire kétséges. És ez nemcsak a háborút közvetlenül követő népszámlálások adataira, hanem az 1930-as, Holec által valóban megbízhatónak tartott statisztikára is érvényes. A Csehszlovákiához került városokban élő magyarok számának nagymértékű megcsappanását ugyanis nem lehet csak a „statisztikai magyarok” visszaszlovákosodásával (vagy identitásváltással) magyarázni, megtoldva a felső-magyarországi területekről elmenekült több mint 100 000 magyarral. Mert ha igaz lenne, amit Holec a kassai lakosság nemzetiségi összetételének változásaival kapcsolatban sugall (miközben az „eredeti etnikai identitásokról” itt az 1850-es adatok tudósítanak),³⁸ vagyis hogy Kassa valójában sokkal inkább volt tekinthető (cseh)szlovák, mintsem magyar városnak, akkor mi a magyarázat azokra a választási eredményekre, amelyeket Kassán és más – papíron – meggyőző csehszlovák többséggel bíró városokban még az 1930-as években is elértek a magyar pártok? Milan Zemko szlovák történész ezzel kapcsolatban „statisztikai szlovákokról” ír, azaz többnyire elmagyarosodott szlovákokról, akik az impériumváltást követően is megtartották magyar kötődéseiket, még ha a népszámlálások szlovákként rögzítették is őket.³⁹ Noha az 1930-as népszámlálás szerint Kassán már a 20%-ot sem érte el a magyarok aránya, Zdeněk Kárník cseh történész szerint a város lakosságának „körülbelül felét magyarok vagy magyarónok⁴⁰ alkották. Ezt bizonyította az a körülmény is, hogy a Kassa-város választókerületben még 1935-ben is a magyar vagy magyarón Országos Keresztényszocialista Párt volt messze a legerősebb politikai párt (a választók 30,36%-ával), miközben további magyar szavazatokat rejtett a máso-

36 Uo. 308–309.

37 Ezzel kapcsolatban érdekes megvizsgálni az 1910-es magyarországi népszámlálás román kritikáját is: ld. *Varga E. Árpád*: Népszámlálások a jelenkori Erdély területén. Jegyzetek Erdély és a kapcsolt részek XX. századi nemzetiségi statisztikájának történetéhez. In: *Uő*: Fejezetek a jelenkori Erdély népesedéstörténetéből. Tanulmányok. Püski, Bp., 1998. 11–15.

38 Ezzel kapcsolatban ld. *Czoch Gábor*: A nemzetiségi megoszlás kérdései és társadalmi dimenziói Kassán az 1850/51-es összeírás alapján. In: *Uő*: „A városok szíverek.” Tanulmányok Kassáról és a reformkori városokról. Kalligram, Pozsony, 2009. 149–164.

39 *Milan Zemko*: Voličstvo strán národnostných menšín a komunistickej strany na Slovensku v parlamentných voľbách za predmníchovskej republiky. In: *Slovensko v Československu (1918–1939)*. Ed. Milan Zemko–Valerián Bystrický. Veda, Bratislava, 2004. 181–182.

40 A szlovák és cseh terminológiában „magyarónoknak” nevezik a magyarsághoz való kötődésüket megtartókat. – Z. Cs.

dik legerősebb párt, Csehszlovákia Kommunista Pártja szavazatainak nagy többsége (a szavazatok összesen 18,75%-ával).⁴¹

Itt Holec egy egyelőre meglehetősen elhanyagolt, ám annál izgalmasabb témát is érint: az identitás és identitásváltás kérdését. Az 1918 végéig Felső-Magyarországon, majd Csehszlovákiában élő több százezres népesség „színeváltozásai” továbbra is a két történetírás senki földjét képezik. Azokra az emberekre, akik 1918-ig a magyar állameszme hatására és/vagy nyomására magyarrá váltak (legalább „statisztikai értelemben”), majd az impériumváltást követően, az új körülményekhez alkalmazkodva identitást váltottak, továbbá a magyarsághoz való kötődésüket megtartókra mindkét nemzeteszme igényt formált és formál, ám a „nemzeti” történetírások mégsem tudnak velük nagyon mit kezdeni. E szürke zóna alapos – és nem lehet eléggé hangsúlyozni: *elfogulatlan* – vizsgálata sok kérdésre választ adhatna, nemcsak a 19–20. századi nemzet- és államépítés gyakorlatával, hanem a nemzeti identitás ki- és átalakulásaival kapcsolatban is.⁴² A kutatásnak elsősorban helyi szintre kellene irányulnia, figyelembe véve az egyes közösségek identitásának létrejöttét, változásait (a felekezeti kötődések helyét és szerepét, a nemzeti identitás fejlődését, a hungarus-tudat meglétét, majd felváltását modern magyar vagy szlovák nemzeti identitással stb.), és természetesen elkerülve a mai, modern nemzeti identitás visszavetítésének csapdáját is.

A vitatott jellegű ország sorsának 1918–1919-es alakulása is különböző módon jelenik meg a két történetírásban. Roman Holec cikkéből – csakúgy, mint abból a recenziójából, amelyet korábban Romsics Ignác *A trianoni békeszerződés* című könyvének szlovák kiadásáról írt⁴³ – jól kivehető a szlovák álláspont a történelmi Magyarország felbomlásáról, amelyet most szembehelyez a magyar véleményekkel. Írása végén Holec már jobban differenciál, mint az elején, hiszen élesen megkülönbözteti egymástól a magyar történetíráson belüli különféle szemléleteket megjelenítő kiadványokat – jelen esetben Ablonczy Balázs, Zeidler Miklós, Romsics Ignác, illetve Popély Gyula munkáit.⁴⁴ Míg a két előbbire csak egy rövid elismerő megjegyzés erejéig tér ki, Romsics és Popély könyveivel részletesebben foglalkozik. „Jóllehet mindkettőn érződik a már említett magyar optika, ám annak hangsúlyosságában, illetve a tudományosság és a forrás-

41 Zdeněk Kárník: *České země v éře první republiky (1918–1938)*. I–III. Libri, Praha, 2000–2003. III. 136.

42 Ezzel kapcsolatban ld. *Roman Holec: A Trianon-diskurzus a szlovák szépirodalomban*. Limes 23. (2010) 4. sz. 35–36., valamint Kovács Éva: *Felemás asszimiláció. A kassai zsidóság a két világháború között (1918–1938)*. Fórum Kisebbségkutató Intézet–Lilium Aurum, Somorja–Dunaszerdahely, 2004.

43 *Roman Holec*: Romsics, Ignác: *Trianonská mierová zmluva*. Historický časopis 55. (2007) 367–370. (könyvismertetés).

44 *Ablonczy Balázs*: *Trianon-problémák. Kommentár 2*. (2007) 4. sz. 57–67.; *Uő*: *Trianon-legendák*. In: *Mítoszok, legendák, tévhitek a 20. századi magyar történelemről*. Szerk. Romsics Ignác. Osiris, Bp., 2005. (Osiris Könyvtár. Történelem) 132–161.; *Zeidler Miklós*: *A revíziós gondolat*. Kalligram, Pozsony, 2009.; *Romsics Ignác*: *Trianonská mierová zmluva*. Kalligram, Bratislava, 2006. (OS); *Popély Gyula*: *Felvidék 1914–1920*. Magyar Napló, Bp., 2010.

szintű alap kutatások mértékében különbségek vannak a két könyv között” – írja Holec.⁴⁵ „Romsics szövegének margóján elmondható, hogy bár ezt-azt még kifogásolni lehet nála, munkájáról már lehet szakmai szinten vitát folytatni.⁴⁶ Sőt éppen az ő példáján lehet bemutatni, hogy [...] a szlovák történészek bizonyos témák esetében mentálisan és megfogalmazásaikban is szabadabbak. Akaratlanul is merítenek ugyanis abból a gyakran kritizált körülményből, hogy Szlovákiában a nemzeti múlthoz való viszonyulás több mint langyos, és nem fenyeget sem a történelem ígézetében, sem pedig a történelem mocsarában való elmerülés, miközben a történészekre nehezedő társadalmi nyomás is összehasonlíthatatlanul kisebb, mint Magyarországon. Romsics munkájából ugyanis – összhangban a magyar történetírásban uralkodó trendekkel – az tűnik ki, hogy Trianonra és következményeire sokkal inkább a háború és a nagyhatalmak diktátuma következtében került sor, mintsem a saját mulasztások miatt, és mert nem sikerült kezelni a nemzetiségi kérdést a soknemzetiségű történelmi Magyarországon. [...] Az az egy lépés tehát, amelyet Romsicsnak még meg kellene tennie, a hasonló kritikus önreflexió. Mégpedig lényegesen nagyobb mértékű, mint ahogy a könyvben előfordul. Ugyanis ha az összes nemzet (pontosabban azok politikai elitjei) valódi hazájának tartotta volna a történelmi Magyarországot, és állampolgári identitásuk (nem csak az erőltetett lojalitás síkján) ugyanolyan erős lett volna, mint a nemzeti identitásuk, semmilyen nagyhatalmi nyomás sem tudta volna őket rávenni saját államok létrehozására. Annak a körülménynek ugyanis, hogy az egyes nem magyar nemzetek politikai elitjei ritka összhangban elidegenedtek a magyar államtól, és eltökélten a leendő utódállamok bizonytalan útjára léptek, el kellene gondolkodtatnia minden történészt arról, hogy a magyarországi társadalomban nem lehetett minden rendben.”⁴⁷ Majd így folytatja: „Jogos és indokolt az újonnan megalakult Csehszlovákiára és annak soknemzetiségű jellegére való hivatkozás – bár születési bizonyítványa teljesen másképp festett. Ám Romsics semmit sem mond arról, hogy mivel volt jobb a történelmi Magyarország, és miért épp annak kellett volna túlélnie – amikor ugyanolyan jelleggel bírt, mint a későbbi Csehszlovákia, egyúttal pedig programszerű asszimilációs politikát folytatott. A csehszlovákiai kisebbségi politika magasabb színvonalra és a demokratikus légkör akár a Monarchia tapasztalatainak levonása is lehetett. Nem véletlenül lett a Csehszlovák Köztársaság a magyar értelmiségi emigráció menedéke. Ugyanakkor a Trianon utáni magyar állam jellege és kisebbségpolitikája azt bizonyítja, hogy a tanulság levonására és a saját mulasztások önreflexiójára nem maradt hely. Vagy csak valahol a periférián, illetve a határokon túl. Ez pedig kevésnek bizonyult.”⁴⁸

Ezt követően rátér Popély Gyula könyvére: „Noha a Romsics könyvéhez való hozzáállásom több mint kritikusnak tűnhet, a mű értékei is kitűnnek, ha

45 Holec, R.: Trianonské rituály i. m. (* jz.) 309.

46 Uő: Romsics i. m. (43. jz.) 367–370. [Roman Holec jegyzete. – A szerk.]

47 Uő: Trianonské rituály i. m. (* jz.) 310.

48 Uo.

összevetjük egy, az adott témában született másik munkával. Popély Gyula új könyvének tartalma olyan, mintha szerzője a két világháború közötti Magyarországon írta volna meg. Nincs mögötte semmilyen alapkutatás, és már kezdettől fogva nyilvánvalóan tendenciózus szándékok vezetik. Ez diktálja a munka tartalmát és koncepcióját is, egy másik, buzgón és pozitív előjellel hivatkozott rokonjellegű kiadványhoz hasonlóan.⁴⁹ Popély egyáltalán nem törődik a háború előtti Magyarország viszonyaival, sőt többet foglalkozik a cseh hatalmi aspirációkkal, mint a »Felvidékkel«. Már a 20. század kezdetétől jegyzi azokat, értelmezésében pedig minden – Trianont is beleértve – a cseh imperializmus, a cseh törekvések és a cseh emigráció aknamunkájának eredményeként jelenik meg. Kitér az »agresszív« cseh tervekre és a további területszerzési kísérletekre is Magyarország rovására. Interpretációjában a szlovákok csupán élettelen bábok és szomszédaik küzdelmének tárgyai. Szerinte fegyveres önvédelemmel a magyaroknak sikerült volna kiharcolniuk legalább a népszavazást, és egyáltalán nem veszi számításba a helyzet reménytelenségét és az antant nyomását. Befejezésképp Trianonról mint a közép-európai térséget tartósan destabilizáló tényezőről ír, ami már a *Nagy Magyarország* és a revizionista csontvázak feltámasztásának szintje. Ezt a szellemet tükrözik a szöveg zárómondatai is az összes magyar kormány reményeiről és várakozásairól, valamint a határ mindkét oldalán – azaz az »elszakított« területeken is – élő magyar társadalom abbéli hitéről, hogy »lesz még magyar feltámadás«.⁵⁰ A tudományos képet vágó magyar nacionalizmus zárt körére jellemző az a rendkívül pozitív recenzió, amelyet Popély munkájáról kollégája, Raffay Ernő írt a *Trianoni Szemle* immár 5. számába (2010. január–március). Ki kell várni, vajon nem lepnek-e meg bennünket hasonló nézetekkel a valóban tudományos magyar folyóiratokban is? Bár ez tulajdonképpen nem is lenne nagy meglepetés.⁵¹

Még ha Roman Holec és Popély Gyula álláspontja valóban összeegyeztethetetlennek tűnik is, ám a szlovák történész és Romsics Ignác véleménye között jóval kevesebb a különbség – az inkább az egyes körülmények súlyának eltérő megítélésében ragadható meg. Holec – a szlovák felfogással összhangban – az összeomlás belső okait, főképp pedig a magyarországi nemzetiségi kérdést és a társadalom általános válságát hangsúlyozza, amelyet a dualizmus kori magyar elitek nem tudtak megoldani, és ami végül a háborús vereséggel együtt szétfeszítette az országot. Ezzel szemben Romsics – és a »kritikai iskola« – elsősorban a világháborús vereség szerepét emeli ki, különösen ami Magyarország felbomlásának *módját* illeti. A kritikai szemléletet osztó magyar történészek között ugyan vannak árnyalatnyi különbségek az Osztrák–Magyar Monarchia (és azon belül a történelmi Magyarország) jövőjét illetően, de abban nagyjából konszenzus van, hogy Magyarország abban a formában, amelyben 1914-ben belépett a háborúba

49 Salamon Konrád: Nemzeti önpusztítás 1918–1920. Korona, Bp., 2001. [Roman Holec jegyzete. – A szerk.]

50 Popély Gy.: i. m. (44. jz.) 375. [Roman Holec jegyzete. – A szerk.]

51 Holec, R.: Trianonské rituály i. m. (* jz.) 310–311.

(azaz a *centralizált magyar nemzetállam* formájában), nem maradhatott volna fenn napjainkig. A nemzetiségi kérdést ezek a történészek is az ország rendkívül súlyos problémájának tekintik, amely azonban akkor, a 20. század elején, önmagában még nem lett volna képes szétzilálni az állami kereteket. Ám a világháború katalizálta a nemzetiségi törekvéseket – meghozva nekik a szükséges nagyhatalmi támogatást is –, és meghatározta az ország felbomlásának, az új határok kijelölésének a körülményeit, mégpedig egyértelműen a magyarok rovására.

Roman Holec sugalmazásával ellentétben viszont Romsics Ignác nem állítja, hogy Magyarország nem magyar népcsoportjai (vagyis azok elitjei) azonosultak volna Magyarországgal, sem azt, hogy a korabeli társadalomban minden rendben lett volna, vagy hogy Magyarországot csupán a világháború és a nagyhatalmi döntés osztotta volna fel. Romsics *A trianoni békeszerződésben* is vázolja a nemzetiségi kérdést, Magyarország 20. századi történetét bemutató alapművében pedig a dualista Magyarország társadalmának öt legfontosabb feszültségforrása között említi. Megállapítja, hogy a többitől eltérően a „nem magyar népek politikai aspirációi magának a történeti magyar államnak a létét veszélyezteték”, majd azt is bemutatja, miképp nem sikerült ezzel a problémával megbirkóznia a magyar politikai elitnek.⁵² Azt sem mondja Romsics, hogy a történelmi Magyarország nemzetiségi politikája jobb lett volna a csehszlovákiainál, az viszont munkáiból (továbbá a téma többi szakértőjének írásaiból) csakugyan kiolvasható, hogy a Károlyi-kormányzat kétségbeesett – és elkésett – próbálkozásai Magyarország demokratizálására és a nemzetiségi autonómiák tervezetei vagy akár a korrektebb (azaz az etnikai elvnek jobban megfelelő, továbbá nem szinte csak a szomszédos államok, hanem Magyarország érdekeit is figyelembe vevő) államhatárok méltányosabb helyzetet teremthettek volna. Egy kölcsönösen elfogadható kompromisszumokon alapuló béke bizonyára jobban szolgálta volna a régió stabilitását is, ám úgy látszik, hogy az egyes nemzeti elitek számára a kompromisszum nem volt elfogadható, csak a vesztes (jelen esetben a magyarok) pozíciójából, míg a győzteséből mindenki diktálni akart. Ez azonban tartós rendezés helyett törvényszerűen csak egy „hosszúra nyúlt fegyverszünethez” vezethetett. Ennek tükrében pedig nemcsak a valóban komoly problémákkal küszködő történelmi Magyarország, hanem a demokratikus Csehszlovákia vagy a kevésbé demokratikus Nagy-Románia (az állandó belső válságoktól gyötört Jugoszláviáról nem is beszélve) is joggal tekinthető „beteg embernek”, hiába rója fel Holec ezt a megfogalmazást Janek Istvánnak cikke másik helyén.⁵³ Hiszen Csehszlovákia ugyanabban a betegségben szenvedett, mint néhány évtizeddel korábban Magyarország, jóllehet a betegség mértéke és kezelésének módja nem tekinthető azonosnak (Csehszlovákia javára). Végeredményben a Csehszlovák Köztársaság – a dualista Magyarországhoz hasonlóan – sem tudta megtalálni a helyzetének (a nemzetiségek arányának és fejlettségének, a társa-

52 Romsics Ignác: Magyarország története a XX. században. Osiris, Bp., 1999. (Osiris Tankönyvek) 68., 82–86.

53 Holec, R.: Trianonské rituály i. m. (* jz.) 293–294.

dalmi feszültségeknek, a külpolitikai körülményeknek stb.) megfelelő helyes nemzetiségi politikát.

A határookra vonatkozó szlovák álláspontot is jól szemlélteti Holec már említett recenziója, ahol a szerző megállapítja, hogy a „határok sohasem lehetnek, nem voltak és nem lesznek igazságosak”.⁵⁴ A magyar válasz viszont erre rendszert az, hogy ez igaz, de lehettek volna *igazságosabbak*, különösen, ha a nemzeti önrendelkezés nevében jelölik ki azokat, és egy igazságos, tartósnak szánt rendszert alapoznak rájuk. Ha az egyoldalú, csak „számunkra igazságos” megoldásokból indulunk ki, és nem törekszünk a fentebb említett, kölcsönösen elfogadható kompromisszumokra, akkor elkerülhetetlenül bent rekedünk az erőpolitika logikájában, amikor a vesztes fél csak arra vár, hogy az erőviszonyok megváltozzanak és visszavághasson...

És ha már Roman Holec javaslatokat is megfogalmaz a trianoni kérdéskör kapcsán (a háború alatti magyarországi parlamenti vitáknak, a magyar háborús terveknek és a *Borsszem Jankó* arrogáns és antiszemita cikkeinek tanulmányozását ajánlja a nemzetiségi problémát mellőző történészek figyelmébe), akkor – a kölcsönösség jegyében – felvethetünk mi is néhány érdekes témát a szlovák kollegáknak. Mégpedig a határok kérdésének alaposabb kutatását (vajon melyik határvonal tükrözte jobban az etnikai viszonyokat, az 1920-as vagy az 1938-as bécsi döntés határvonala?); a kollektív felelősség és büntetés kérdését (egy olyan közösség esetében, amelyet megkérdézése nélkül és akarata ellenére csatoltak el országától, ideértve Esterházy János perét is); az utódállamok (nem csak Csehszlovákia) kisebbségi politikájának összehasonlító és kritikai vizsgálatát; a szlovák politikusok nézeteit és azok alakulását 1918 előtt és után,⁵⁵ valamint azt, hogy a szomszédos nemzetek elitjei és területszerző mohóságuk milyen szerepet játszottak annak a magyarországi demokratikus kísérletnek az ellehetetlenülésében, amellyel pedig jóval nagyobb eséllyel ki tudtak volna egyezni, mint a Tanácsköztársasággal vagy a nyíltan revíziót hirdető, az irredentizmusból legitimációt merítő keresztény-konzervatív kurzussal. Persze ez csak akkor lehetséges, ha a szlovák történészek hivatkozott „mentális” és „megfogalmazási” szabadsága e témák esetében is fennáll. Mert nagyon jó lenne, ha ezeket a kérdéseket a magyar és szlovák történészek a jövőben őszintén, szakmai alapon meg tudnák vitatni, beleértve természetesen a Roman Holec által felvetett többi témát is, csakúgy, mint például a szlovákiai *História* folyóirat magyar–szlovák történelemmel foglalkozó 2009/1–2. számának érdekes cikkeit. Végül – mivel a nemzeti narratívák egymáshoz közelítése továbbra is meglehetősen elhúzódó folyamatnak ígérkezik – érdemes lenne közben más irányokba is tapogatózni. Rendkívül ígéretesnek tűnik például a mikrotörténeti megközelítés alkalmazása, amely során mintegy a nemzeti szint alá merülve – azaz minimalizálva a nemzeti optika torzításait – lehet megvizsgálni egy-egy jelenséget, illetve azok a projektek, ame-

⁵⁴ Holec, R.: Romsics i. m. (43. jz.) 369.

⁵⁵ Ehhez jó mintául szolgálhat Bárdi Nándor és Weber Péter kiváló tanulmánya: Kisebbségben és többségben: Iuliu Maniu nézőpontjai. Limes 11. (1998) 4. sz. 243–256.

lyek magyar és szlovák (román, cseh, lengyel stb.) kutatók *valódi* együttműködésére, közös munkájára épülnek.⁵⁶

Roman Holec írása jó pár dologra rámutat az utóbbi időszak magyar történetírása kapcsán, észrevételei minden esetben megfontolásra érdemesek. Világosan látszik, hogy érdeklődéssel figyeli a magyar történetírást és közbeszédet – már abból is, hogy vette a fáradságot és ennyi szövegen átrágta magát. Állításainak alátámasztására számos konkrét példát is felhoz, amelyeket egyúttal interpretál, értékeli és kontextusba is helyez. Igaz, úgy tűnik, hogy néhány részlet elkerülte a figyelmét, néhányat rosszul értelmezett, és az összefüggéseket sem mindig sikerült úgy kibogoznia, hogy a belőlük kirajzolódó valóságot pontosan megragadhatta. Időnként pedig Holec sem kerüli el a „nemzeti” (esetében a szlovák) nézőpont alkalmazását. Ám az, hogy a magyar historiográfiának állított tükreben néha nem teljesen ismerünk magunkra, és helyenként mintha kissé homályos lenne a látvány, még nem jelenti azt, hogy a tükör teljesen torz lenne. A lényeg jól kivehető belőle: a felvetett kérdésekről nemcsak érdemes, hanem muszáj is beszélni, magyar–szlovák és magyar–magyar vonatkozásban egyaránt. Ezért hasznos alaposan megvizsgálni egy ilyen tükörképet, hiszen a megfelelő önismerethez elengedhetetlen, hogy néha kívülről, más szemével lássuk saját magunkat.⁵⁷

CSABA ZAHORÁN

THE TRIANON-PHENOMENON IN THE MIRROR OF PRESSBURG

In an article published in 2010 in the historical review *Historický časopis*, the renowned Slovak historian Roman Holec formulated a series of critical remarks upon Hungarian historiography, with a special regard to the problem of Trianon. Holec blamed Hungarian historians before all for instrumentalising the Trianon peace treaty of 1920, for the dominance of the national viewpoint (“the Hungarian optique”), the use of different measures, the lack of self-reflection, and their partiality, as a result of which a kind of distorted view of the past, evocative of the interwar period, is gaining ever increasing ground in Hungary. He based his critique on a number of examples – among

56 Érdemes itt legalább megemlíteni a Közép-európai Egyetem (CEU) ilyen jellegű vállalkozásait, a Magyar–Szlovák Történész Vegyesbizottság munkáját vagy a Nemzetközi Visegrádi Alap támogatásával megvalósuló (és tervezett) projekteket, például az ELTE-n. De ld. még a 2010. június 24–25-én, Érsekújváron megrendezett, „Magyarország felbomlása és a trianoni békeszerződés a magyar és a szlovák kollektív emlékezetben 1918–2010” címet viselő szlovák–magyar konferencia előadásainak nagy részét a *Limes* 2010/4. és 2011/1. számában (különösen Vörös László, Kovács Éva, Štefan Šutaj, Dagmar Kusá és Miroslav Michela írásait).

57 Roman Holec (1959) a Szlovák Tudományos Akadémia Történettudományi Intézetének munkatársa, a pozsonyi Komenský Egyetem tanára. Fő kutatási területe a 19–20. századi szlovák és közép-európai történelem. Fontosabb munkái: *Tragédia v Černovej* (A csernovai tragédia, 1997), *Poslední Habsburgovci a Slovensko* (Az utolsó Habsburgok és Szlovákia, 2001), *Aristokrat v službách štátu – Gróf Emanuel Péchy* (Egy arisztokrata az állam szolgálatában. Péchy Emánuel gróf, 2006, Pál Judittal), *Coburgovci a Slovensko* (A Coburgok és Szlovákia, 2010).

others on writings from the reviews *História*, *Rubicon*, but especially *Nagy Magyarország* and *Trianoni Szemle* –, stating with disapproval that professional Hungarian historians are apparently assisting silently to the spread of nationalist history writing.

The author of the present study, after taking notice of some of the inherent contradictions in the argumentation of Roman Holec, tries to set out some of the possible reasons which underlay the distortion of Hungarian historical mind. Consequently, he demonstrates that the Slovak historian fails to distinguish among the writings analysed and criticised, thus sometimes confusing professional historiography, public history and the peripheries of historiography, as well as historical approaches which are in fact very far from each other (thus, in the case of Trianon, that of “grievance” and the “critical” one). He briefly outlines the place of the Trianon problem in the Hungarian historiography of the past twenty years, and comes to the conclusion that within it the critical school, which looks back upon a tradition of several decades, is still dominant, and is characterised by both high professional standards and a marked tendency to self-reflection. Yet he also states that in the case of the “Trianon subculture”, as well as of reviews such as the *Nagy Magyarország* and the *Trianoni Szemle*, which do represent an ethnocentric, “nation-building” historiography, the critical remarks of Holec are well in place, even if the Slovak historian exaggerates the influence and publicity these forums enjoy. Finally, he examines the divergent opinions in Hungary and Slovakia with regard to the figures of Czechoslovak censuses, the Trianon borders and the dissolution of historical Hungary.

